

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

FENYŐ ISTVÁN

Eötvös József és az osztrák *Staatsschrift*

Az 1848-as forradalom Magyarországon az év késő nyarán–kora őszén válságba jutott. A horvátok és a szerbek támadást indítottak a magyar csapatok ellen, Jellačić megtagadta az engedelmisséget a Batthyány-kormánynak.

1848. augusztus 27-én elkészült az osztrák kormány hírhedt emlékirata, a *Staatsschrift*, s ehhez négy nappal később az uralkodó, V. Ferdinánd támogató kísérőlevelet mellékelte István főherceg nádor számára. Az emlékirat szakítást jelentett az áprilisi törvényekkel, felszámolta Magyarország önállóságát, elítélte a Batthyány-kormány egész tevékenységét. Kinyilvánította, hogy a Pragmatica Sanctiónak a legfelsőbb kormányzás egysége, az összes pénzügy együttes intézése, a hadsereg egységes kezelése és vezetése az értelme. Elmarasztalta a magyar minisztériumot azért, mert kiterjesztette az ország függetlenségét a kereskedelemre, a közmunkákra, a hadügyi és a pénzügyi tárcákra is, anélkül hogy a Monarchia többi tartományaival való viszonyt figyelembe vette volna, jóllehet e tartományok már március 15-én alkotmányt kaptak. A *Staatsschrift* szerint a nádori teljhatalom is ellentétben áll a korona egységével. Nehezményezte továbbá, hogy a határőrvidéket törvény nélkül rendelték a magyar honvédelmi minisztérium alá. A had- és pénzügyek terén a magyar minisztérium szerinte különszakadt a birodalomtól. Felrótta a magyar pénzügyminisztériumnak, hogy az osztrák nemzeti bank szabadalmának ellenére 12 ½ millió forint papírpénzt bocsátott ki, ugyanakkor az összes államadósság egy részének átvételére semmit sem tett. Az emlékirat külön nehezményezi azt is, hogy Batthyányék követeket küldtek Frankfurtba, mivel ez annak a jele, hogy a közösügyi minisztériumból a magyarok külügyminisztériumot akartak csinálni. A királyi kísérőlevél pedig arra utasítja magyar kormányt, hogy illetékes tisztségviselői mielőbb jöjjenek Bécsbe közösügyi tárgyalásokra – azaz a legfőbb hatalom átadására.

Mindezt nem lehetett félreérteni. Az emlékirat a szeptember 3-áról 4-ére virradó éjjel megérkezett Budára, s Eötvös – minisztertársaihoz hasonlóan – azonnal átérezte jelentését és jelentőségét. Átlátta, hogy az ország önállóságának ezzel vége, a felelősséget tovább nem vállalhatják. A kormány szeptember 11-én le is mondott. 28-án pedig Lamberg felkoncoltatása a hajóhídon megpecsételte e kiábrándulási folyamatot – másnap Eötvös és Trefort elindultak emigrációjukba.

E lépésről általában eddig az volt a szakirodalom véleménye, hogy a volt vallás- és közoktatásügyi miniszter és a volt földművelés-ipari-kereskedelmügyi államtitkár a hazai politika radikalizálódása miatt hagyták el az országot. Ez részben igaz –, de csak részben. Eötvös egész életében ellenezte a forradalmat, s meggyőződéses híve volt a Bécs-csel való megegyezésnek, de elhatározásában, hogy sógorával együtt elhagyja az országot, csupán egyik tényező volt Kossuth forradalmi politikája. A másik meghatározó indok az volt, hogy a bécsi kormányzat, a Wessenberg–Doblhoff-minisztérium politikájával sem tudott egyetérteni. Különösen nem a *Staatsschrift*tel, melyet álnoknak és hitszegőnek ítélt, mert az megkérdőjelezte az ország egyszer már megadott önállóságát.

Eötvös ekkor úgy érezte, hogy politikai programja teljesen kudarcot vallott. A bekövetkezett események mindkét sarkelvét – az alkotmányosságot és a Habsburg-birodalommal létesített perszonális uniót – kikezdték. A csalódás idegkimerülést váltott ki nála, ezért döntött úgy, hogy betegen külföldre menekül.

1848. október 12-én érkezett Münchenbe. Amint némiképp jobban lett, elhatározta, hogy írásban száll szembe a bécsi államirat állításaival. Gergely András és Gángó Gábor forrásfeltárásaiból tudjuk, hogy legkésőbb 1848. november 27-én be is fejezte első munkáját, amelyet aznap elküldött a híres napilapnak, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*nak. Ez az írása meg is jelent *Die Rechtsfrage (A jogi kérdés)* címmel az újság 1848. december 7-i számának mellékletében. Szinte páratlan értékű alkotás: benne egy kiemelkedő magyar politikus és politikai gondolkodó, volt miniszter, a liberális ellenzék egyik vezéralakja vonja sorra kétségbe a *Staatsschrift* állításait, melyeket dr. Alexander Bach, az akkori osztrák belügyminiszter szükségesnek tartott előzőleg a bécsi birodalmi gyűlés szeptember 18-i ülésén is felolvasni.

Gángó Gábor tisztázta, hogy a megjelent cikk csupán egy része, mintegy a fele az Országos Levéltárban található kéziratnak. Elküldése előtt ugyanis Trefort lektorálta, és kihúzta belőle a túl radikálisnak tartott, az osztrák kormányzatot legerőteljesebben bíráló passzusokat. Ezért, ha Eötvös hiteles politikai véleményére vagyunk kíváncsiak, sokkal célszerűbb, ha *A jogi kérdés* eredeti kéziratával ismerkedünk meg. Ezt fogjuk tenni a továbbiakban. Annál is inkább, mert a kiadó, August Cotta a neki megküldött, már erősen meg rövidített kéziratot tovább „szelídítette.” Nem teljesítette Eötvös kérését: nem jelezte cikkét a kért *E* betűvel (ez volt Eötvös egykori, a *Pesti Hírlap*-vezércikkekben használt szignója), másrészt egy három írásból álló cikksorozat első, „Von einem Ungar” származó darabjaként tette közzé.

Gergely András úgy véli, hogy Eötvös azért vállalkozott cikkének megírására, mert a Schwarzenberg-kormány megalakulásakor felcsillant előtte a halvány remény: az új vezetés a német egység előnyeinek megszerzéséért esetleg visszatér a perszonális unióhoz. Gergely ezzel kapcsolatos adata azonban pontatlan: Schwarzenberg ugyanis nem léphetett 1848. november 16-án az osztrák parlament elé programjával. A Schwarzenberg-kormány csak később, 1848. november 21-én alakult meg, s a Kremsierbe áttelepített osztrák parlament csupán 22-én tartotta ott első ülését. Maga Felix Schwarzenberg her-

ceg, az új miniszterelnök pedig 1848. november 27-én mutatkozott be a kremsieri országgyűlés előtt. Azon a napon tehát, amelyen Eötvös cikkét elküldte az *Allgemeine Zeitung* számára.

Ezzel együtt elképzelhető, hogy Eötvöst az új minisztériumhoz fűzött alkotmányos reményei készítették írásra. Adódik azonban egy másik hipotézis is. Eötvös a Cottának elküldött kísérőlevélben arra hivatkozik, hogy – idézem – „...Magyarország viszonyai most feltehetőleg a kard által rendeztetnek el, mégis a jövő meg fogja tanítani, hogy a nemzetközi viszonyoknak anyagi erő által végbevitt megoldása nem leend tartós és hogy későbben vagy korábban vissza kell térni a jog mostanság háttérbe szorított alapzatához.” Úgy vélem, ez a megállapítás inkább arról tanúskodik, hogy Eötvös aggódott a windischgrätzi eljárás (Prága, majd Bécs megostromlása és elfoglalása) esetleges újabb változata, a fegyveres harc hazai bekövetkezése miatt. S az is lehet, hogy hallott a herceg-miniszterelnök titkos szándékairól, az ellenforradalmi abszolutizmus jövőre bevezetéséről, Magyarországot beolvasztó törekvéseiről. Mindenesetre cikkének befejezése is arra enged következtetni, hogy a fegyveres megszállás veszélyét felismerte. Ez a befejezés ugyanis jóslatszerű mementó: „...Anarchista párt hadsereggel legyőzhető, rövid időre még a szabadság is megsemmisíthető, de a tizenkilencedik században országot fegyverekkel kormányozni soha nem lehetséges, márpedig az abszolutizmus Ausztriában csak teljes katonai uralommal volna fenntartható.”

Eötvös nagyon nehéz vitapozícióban fogott hozzá a *Staatsschrift* elutasításához. Előzőleg az *Allgemeine Zeitung* éppenséggel nem tanúsított barátságos érzelmeket a magyar törekvések iránt, s az osztrák–német polgári rétegek ekkor már hallani sem akartak Magyarországot különállásáról, a Pragmatica Sanctio határozatairól, bárminemű dualizmusról. Eötvös azonban még egy utolsó kísérletet kívánt tenni a megbékélés elősegítésére, a dinasztia és az új kormány alkotmányosságra való ösztönzésére. Cikke ragyogó cáfolata az osztrák állításoknak, egyszersmind bizonyítása annak, hogy a szakítást, a polgárháborút az osztrák udvar és kormányzat idézte elő.

A *jogi kérdés* azzal kezdődik, hogy míg egy évtizeddel korábban senki sem törődött a magyar ügyekkel, napjaikban viszont már mindenki azzal foglalkozik. Ez szükségszerű: az ország elrendezése fontos az osztrák birodalom és egész Európa berendezkedése szempontjából. A cikkben Eötvös három kérdés megválaszolására vállalkozik. Az első: milyen jogviszonyban állt Magyarország az osztrák birodalommal a márciusi napok eseményei előtt? Ezen a két fél szerződésekre és törvényekre alapozott jogviszonyait érti, nem pedig a tényleges állapotot, ahogyan az a jogviszony megkerülésével vagy megsértésével kialakult. Második kérdése: milyen volt Magyarország tényleges helyzete március előtt? Végül a harmadik probléma: lehetséges volt-e az állam organizmusában a változások után a birodalom két része között az összeköttetést fenntartani?

Az első kérdésre válaszolva Eötvös kiindulópontja az, hogy igen erőteljesen tiltakozik a beolvasztási törekvések, az egységes ausztriai állam eszméje ellen. Leszögezi, hogy minden elmélet, mely az embert csak mint észlelynt szemléli és érzéseire nincs tekintettel,

hamis. Ezzel a megállapításával a későbbi „Gleichberechtigung,” majd az *Uralkodó Eszmék* fontos tételét előlegezi. Eötvös szerint a nagy közösségeket mindig érzések tartják össze. Az érzésekre és az előítéletekre a legnagyobb befolyást az az eszme gyakorolja, amelyet egy nép magának kialakít a más népekkel szemben vallott jogáról. A legkisebb népcsoportok is gyakorta reménytelen küzdelmekben védelmezik függetlenségüket. Magyarország pedig jogilag szabad és független ország volt, ezt már I. Ferdinánd elismerte.

Erről a jogáról az ország sohasem mondott le, s a dinasztia sohasem szűnt meg e jog ellen küzdeni. Mégis: az 1711. évi szatmári békekötésben Magyarország valamennyi alkotmányos jogát és szabadságát újra szavatolták. Sőt, Eötvös azzal érvel, hogy Magyarország függetlensége a Pragmatica Sanctio által sem változott. Úgy ítéli meg, hogy a Pragmatica Sanctio nem tekinthető a birodalom két része közti szerződésnek, csupán az uralkodó egységét volt hivatva megszabni az örökösödési sorrend alapján. (Ez volt 1848-ban a Batthyány-kormány általános álláspontja is, s ezt újítja majd fel Deák Ferenc 1861-ben híres felirati beszédeiben.) Eötvös azért hívja fel erre a figyelmet, hogy az olvasót meggyőzze: a Magyarország részéről 1848 márciusában megfogalmazott igény a teljes önállóságra nem volt új és nem volt alaptalan.

Magyarország azonban Eötvös szerint nem csak a nemzeti jog alapján követelte Ausztriától a teljes önállóságot. Azért is igényt tartott rá, mert érdekeit addig az utóbbinak mindig feláldozták. Az író azt állítja, hogy jóformán semmi sem történt az ország fejlődésének érdekében, aminek útjába az osztrák kormány részéről akadályokat ne gördítettek volna. Új gondolat ez nála, mert emigrációja előtt ilyen komoly formában soha nem vetette fel az ország függő helyzetét.

Eötvös Magyarország fejlődésbeli elmaradásának három fő okát nevezi meg:

1. A középkori viszonyok fennmaradása a földbirtok tekintetében;
2. A nemesség kizárólagos politikai „feljogosítása”;
3. A Magyarországgal szemben ellenséges vámrendszer, mely a hitelviszonyokkal együtt az ipar fejlődését lehetetlenné tette.

A cikk nagy nyomatékkal kiemeli, hogy Anglia gyarmati rendszere sem nyomta el olyan mértékben a gyarmatokat, mint Ausztria Magyarországot. Éppen ezért a beolvasztásnak nálunk semminő pártja nincs, és nem is volt. A két ország államférfijainak szerinte az lett volna a feladatuk, hogy megtalálják az eszközt, amellyel Magyarország önállósága mellett a birodalom összeomlását, az egyes részek egymás elleni ellenséges fellépését megakadályozhatják.

Vitába száll azok véleményével, akik szerint a változásoknak semmi hatásuk nem volt a Magyarország és Ausztria közötti kapcsolatokra. Emlékeztet arra, hogy míg 1848 márciusa előtt a had- és külkereskedelem ügyében Magyarországnak nem volt saját kormánysszerve, márciusban ez a helyzet megváltozott. Ekkor a magyar király Ausztria alkotmányos császára lett. Ilyen körülmények között – kérdezi Eötvös – Magyarország hagyja magát Ausztriától vezetett, a legfontosabb ügyek eldöntését egy idegen kormány döntésére bízva, amely viszont egy idegen törvényhozás változó többségétől

függ? S Eötvös továbbkérdés: hogyan lehetséges, hogy Ausztria alkotmányt vív ki magának, s Magyarország az egyedüli oka annak, hogy a birodalomhoz fűződő köteléke meglazult?

A vitacikk legfontosabb része következik: a *Staatsschrift* törvénytelenységének kimondása és megbélyegzése. A cikkíró apodiktikusan kijelenti: „Nem volt még hivatalos irat, ami a világtörténelem szempontjából fontosabb eseményre nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint az osztrák ministerium nevében a magyar kormányhoz intézett legutóbbi emlékirat. Ezen akta nyilvánosságra hozásáig a magyar ügyek viharosan alakultak, de mindig megmaradtak a törvényesség mezején.” A *Staatsschrift* átlépte ezt a határt. Fő gondolata az, hogy a törvényeket, melyek Magyarország kormányzati önállóságát mondják ki, egyáltalán nem kellett volna meghozni. E felfogás kapcsán Eötvös levonja a következtetést: a bécsi államirat nem annyira a magyar kormányzathoz, mint inkább az osztrák közvéleményhez szól.

Azt követően egymás után elemzi az indokokat, amelyeket Bécsben felhoznak a magyar önállóság ellenében. Sorjában: az áprilisi törvények ellentétesek a Pragmatica Sanctióval; nem egyeztethetők össze az öszbirodalom javával; Ausztria császára március 17-én alkotmányt ígért népének, és április 11-e előtt osztrák minisztériumot nevezett ki, így nem volt feljogosítva arra, hogy e miniszterek ellenjegyzése nélkül Magyarország alkotmányában olyan jelentős változtatást tegyen.

Eötvös válasza: a Pragmatica Sanctiót Ausztria sokkal korábban megsértette, mint Magyarország. Az egész német szövetségi alkotmány nem más, mint a Pragmatica Sanctio durva megsértése, mert Magyarországot róla nem kérdezték meg. S az még durvább sérelem, hogy az örökös tartományok a német alkotmányozó gyűlésben részt vettek. A második állítással kapcsolatosan: tény, hogy a változásokkal számos előny megszűnt, de ez nem túl drága ár a szabadságért. Eötvös furcsállja, hogy ezért épp azok a miniszterek panaszkodnak, akik az alkotmányosság bevezetésének köszönhetik tárcáikat. Még inkább furcsállja, hogy egy alkotmányos minisztérium alkotmánysértéssel vádolja királyát. Ha pedig az osztrák miniszterek a történeteket annak tartják, miért tartották meg tárcáikat? A magyar király eszerint fel volt arra jogosítva, hogy örökös tartományaiban jelentős változtatásokat hajtson végre, Magyarországon viszont nem?

Eötvös rátér a legfőbb osztrák követelésre: a had-, pénz- és kereskedelemügyben állítsák vissza az igazgatás egységét. De hogyan? Ezt az államirat nem közli. Így ő veszi számba ennek lehetőségeit. Szerinte azt, hogy a jelzett tárcákat ne alkotmányos szervek igazgassák, egyik párt sem akarja. Idehaza abba sem mennének bele, hogy ez ügyeket osztrák miniszterek igazgassák. Eötvös előlegezi a vésztes jövőt: „...Ha Magyarország Ausztriával szemben valamennyire alávetett viszonyba került, akkor nem lehet megállni, hanem az alávetést ki kell teljesíteni: a harc elkerülhetetlen.” Nem tartja alkotmányosnak azt, hogy az uralkodó Magyarország egész had- és pénzereje fölött abszolút királyként rendelkezék. Megítélése szerint már a civillistától független királyi magántulajdon is összeférhetetlen az alkotmányos szabadsággal.

Újabb verzió: ha a két ország had-, pénz- és kereskedelemügyi minisztériumait egyesítik, akkor e minisztériumoknak mindkét ország parlamentjeivel szemben felelősnek kellene lenniök. Eötvös úgy véli, hogy ez nagyon sok konfliktusra vezetne. S ha közös minisztériumot akarnak, akkor közös országgyűlést kell feltételezni. Ebben az esetben szükséges lenne Magyarországot e közös országgyűlésben jelentős képviselőhöz juttatni. A magyar nép azonban nem fogadná el e közös parlamentet, mivel állhatatosan ragaszkodik függetlenségéhez. Kényszert, kényszerű egyesítést azonban Magyarország csak mint „szomorú szükségszerűséget” fogadna el. S mi lenne akkor a német egység ügyével, amely feltétele a magyar önállóságnak?

Eötvös summázó ítéletei egyértelműek: „...Ha a korona nevében teszik lehetetlenné a hivatalban levő ministerium további működését, ugyanakkor anélkül, hogy az új kormány létrejöttéről gondolkodnának, ha az alkotmány valamennyi alaptörvényét megkérdőjelezzik, és a király a törvényekért jótálló szaváról azt állítják, hogy azzal túllépte jogkörét; csodálhatjuk-e tehát, hogy a törvényes helyett a tényleges hatalom ragadta meg az állam gyeplőjét, és immár mindenki feloldottnak érzi magát a törvények alól, amelyek fenntarthatatlanságát a trónról hirdették ki.” Eötvöstől távol áll az, hogy az azóta Magyarországon történeteket helyeselje, „...de el kell ismernünk, hogy az útra, melyen Magyarország annyi hibás lépést tett, erőszakkal kényszerítették az országot, és hogy bizonyos legszélsőségeiből színezett emberek soha nem emelkedtek volna olyan jelentőségre, melyet most, sajnos, elfoglalnak, ha a törvényes előrehaladás ellehetetlenítésével útjukat nem egyengették volna.”

Eötvös úgy látja, hogy a politika az osztrák birodalom egységének megőrzése érdekében a legszörnyűbb polgárháborút idézte elő. Azt akarja, hogy mielőbb vessenek véget az akkori szerencsétlen helyzetnek.

Még megbélyegzőbben szól majd a *Staatsschri*fről következő, eredetileg szintén kéziratban maradt művében, *Az 1848-iki forradalom történetében*. Eötvösnek azonban sem most, sem máskor nem az a célja, hogy a szakadás állandósuljon, ellenkezőleg! Emigrációjában leginkább azon töpreng, hogyan lehetne elejét venni Bécs abszolutizmusának, hogyan lehetne megmaradni egy alkotmányossá tett összbirodalom kereteiben? Hogyan lehetne összeegyeztetni Magyarország önállóságát a birodalom egységével, a liberális-parlamentáris alkotmányosságot e birodalom nagyhatalmi állásával? E töprengések első stációja *A jogi kérdés*. Az út majd a zseniális alkotás, az *Uralkodó Eszmék* fejtegetéseire vezet.

Irodalom

GERGELY András, *Eötvös József és a Habsburgok*, Világosság, 1990/1, 1–8.

GÁNGÓ Gábor, *Eötvös József írásai az augsburgi Allgemeine Zeitungban* = G. G., *Eötvös József az emigrációban*, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár 18.)

A kézirat lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, P 834, 1. cs., 256–288. ff.